

WEISS JÁNOS

Lukács György halála, temetése, és ami utána jött

DOI: <https://doi.org/10.70510/mfsz.16331>

Amint ténylegesen végig gondoltam a marxista szocializmus koncepcióját, egy életre elegem lett belőle. (Vajda 2017. 165.)

I. BEVEZETÉS

Lukács György egyik legutolsó tette volt a „Budapesti Iskola” etikettjének megalkotása. A *Times Literary Supplement*-ben jelentetett meg egy rövid írást, majd az *Életrajz magnószalagon* című munkájában beszélt részletesen a legszűkebb tanítványi köréről (amelybe négy embert sorolt: Fehér Ferenc, Heller Ágnes, Márkus György és Vajda Mihály). Vajda Mihály a *Szög a zsákból* című művében így jellemzi a kört:

Nem voltunk „lukácsianusok”. Az intézményes magyar kultúrpolitika szemében a marxizmus hivatalos doktrínáját sok tekintetben elutasító filozófusok voltunk. Mi is azt hittük, ők is azt hitték, hogy létezik valamilyen közös platform, amelyen állunk, amely összekapcsol bennünket. De ilyen platform nem létezett. Mondhatnám azt, hogy a Lukácstól örökölt hitünk, amely szerint a hivatalos marxista–leninista filozófiának az eredeti marxi filozófiát eltorzító dogmatizmusától vissza kell térnünk az autentikus marxizmushoz, ez a hit képezte a közös platformot. (Vajda 2017. 138.)

Ezt hívták annak idején a „marxizmus reneszánszának”, amelyet Lukács már 1956-ban a Petőfi Kör filozófusvitáján meghirdetett (vö. Hegedűs – Rainer [szerk.] é. n. 71–72).¹

¹ Ma már talán alig-alig tudjuk elképzelni e program kontextusát: volt az intézményesített marxizmus-oktatás (benne a filozófia-oktatás) az egyetemeken és a főiskolákon (az ELTÉ-t leszámítva), a közép- és felsőszintű pártoktatásban, ehhez megvoltak a megfelelő tankönyvek, tanárok és a különböző fórumok. Így állandó volt a feszültség az „alkotó filozófia” és a dogmává szilárdult ideológia között. Az erőviszonyok hullámzóak voltak; a dogmatikusok

Azt is rögtön előre kell bocsájtani, hogy a Budapesti Iskola tagjai Lukács utolsó éveiben legalább két szempontból szembe is kerültek „az öreggel”. *Egyrészt* a hatvanas évek közepétől sorra fedezték fel Lukács fiatalkori írásait, sokszor a remekműveit (Fehér a Dosztojevskij-jegyzeteket, Heller a naplót, Márkus a heidelbergi esztétikát és Vajda a *Történelem és osztálytudatot*). Kétségtelen, hogy ezekben a felfedezésekben már benne volt egyfajta szkepszis a Kádár-korszakban született kései nagy művekkel szemben. *Másrészt* Lukács a hatvanas évek második felében több éven át kérte a pártba való visszavételét (1956-os minisztersége után elvesztette a párttagságot). Erre a tanítványok idegenkedve, majd ellenségesen tekintettek. Ezt a legpregnánsabban Eörsi István fogalmazta meg *Az interjú* című drámájában:

LUKÁCS [...] Azt akarja kérdezni, hogy ha már miniszter lettem az 56-os kormányban, és ha már a kormány számos kommunista tagjával együtt hurcoltak Romániába, akkor hogyan kérhettem visszavételemet abba a pártba, mely vérről és vassal – egyebek közt minisztertársaim és régi elvtársaim vérével – teremtette meg a konszolidációt. EÖRSI Szórol szóra ezt akartam kérdezni! (Eörsi 1989. 47.)

II. A TEMETÉS

1971. június 5-én meghalt Lukács György, a temetésére öt nappal később került sor a Mező Imre úti temetőben, a munkásmozgalmi panteonban. Az akkori magyar sajtó erről nem számolt be, nem tartotta érdemesnek. Sem Heller Ágnes, sem Vajda Mihály nem beszélt a temetésről. Az egyetlen fontos forrásunk – Szabados Bettina kutatásai nyomán (Szabados 2021) – a romániai *Előre* című napilap, amely egy rövid híradásban tudósított az eseményről. A temetésen részt vettek a Kádár-korszak vezető politikusai: Aczél György, Nemes Dezső, Óvári Miklós. Beszédet mondott Friss István akadémikus és az MSZMP KB tagja, aki a hatalmon belüli mérsékelt reformer volt, és egyik kezdeményezője az 1968-ban bevezetett új gazdasági mechanizmusnak. Az a gyanúnk, hogy a párt Lukácsot is egy ilyen „reformernek” tekintette, és valahogy megpróbálta közös nevezőre hozni a marxizmus reneszánszát és az új gazdasági mechanizmust.

Az új gazdasági mechanizmus folytatása az SZKP [...] XX. kongresszusának – mondja Lukács –, értve ezen azt, hogy bár sok mindenben megtörtént a szakítás a sztálini korszakkal, de messze nem mindenben, és közel sem a szükséges radikalitással. [...] Olyan lépés ez, amely a marxizmus reneszánszát teszi lehetővé és szükségessé. (Pető 1997.)

revizionizmussal vádolták az önálló gondolkodókat, fordítva a vád egyszerűen a butaság és a felkészületlenség volt.

A másik beszédet, a barátok nevében, Déry Tibor tartotta; Déry azonban inkább egy elit-társ volt, rendre együtt szilvesztereztek. 1969-ben Déry hetvenötödik születésnapjára Lukács írt egy recenziót, az éppen akkor megjelent *Ítélet nincs* című önéletrajzi regényről (elfelejtve a korábbi kemény vitákat és összeecsapásokat). Ezt a kritikát most így kezdi:

Jelentős egyéniségek sajátossága: arra kényszerítik embertársaikat, hogy [a nem] fejlődésének lehetséges útjait új fényben tekintsék, új és fontos változatokat pillantanak meg benne. Mint eddig is mindig, most is vitázva ismerem fel Déry létének súlyát. Van ítélet, mondom az önéletrajz *Ítélet nincs* címével hadakozva. Hadakozva ezúttal az igaz emberi fejlődés folytonosságáért a történelem menetében, amit Déry önéletrajza a művészi ábrázolás magával ragadó erejével tagadni próbál. (Lukács é. n.)

Mindenesetre a tanítványok közül a temetésen senki sem beszélt/beszélhetett. De azért van két irodalmi forrásunk, amelyek leírják a temetést.

Az *első* Eörsi Istvántól származik:

[Nem] hallgathatok az intelligens arcú munkásőrökről, akik sorfalat alkottak a Kerepesi temetőben, a kilométeres út mentén – díszegyenruhában és gumibotosan álltak ott. Jelenlétük baljós ünnepélyességet kölcsönzött az eseménynek. [...] Nyilvánvaló volt, mit tenne velünk a kivezényelt ezred, ha csintalankodnánk – kegyeletes lényük-ből áradt a tette kész unalom. (Eörsi 1992. 281.)

A hatalom demonstrálta a maga erejét, ellenvéleménynek vagy tiltakozásnak helye nem volt. Az erőszakra való készség ott lappangott. Folytassuk:

A kíváncsiskodók a Kerepesi úton [...] meg lehettek elégedve. Az egyik beszédet Déry Tibor tartotta, a nagy író [...], nagyon szép megemlékezés volt, egy szavára sem emlékszem. Később, már a sírnál, odasúgta nekem: „Mostanában szövnyen unom a bavatáim temetését.” (Uo.)

Déry valószínűleg a saját szerepe miatt volt a legnagyobb zavarban, és Eörsi nem segített oldani a zavart, egy szóval sem dicsérte a beszédet, a gumibotok árnyékában a dicséret egyszerűen nem lett volna helytálló. A fenyegető erőszak háttere előtt egy kis humor még elmegy, de a dicséret számára már nincsen hely.

A *második* leírás Dalos Györgytől származik:

S ott vonultak a koporsó mögött az állam képviselői [...]. Természetesen ők is hálások voltak neki [...], hogy végre meghalt, tehát többé-kevésbé kiszámíthatóvá, műemlékké és alkalmi idézetforrássá lett. Egyszóval volt ebben a gyászszertartásban valami felemelően történelmi, s ugyanakkor ellenállhatatlanul groteszk. (Dalos 1995. 75.)

Dalos György mintha azt kérdezné magától – szintén groteszk humorral –, hogy mit is ünnepeltek, mit is kerestek itt az állam vezetői (igazából az MSZMP legfelső funkcionáriusai). Talán csak nem azt ünnepelték, hogy több más 1956 után kiátkozotthoz hasonlóan Lukács is visszatért a párt ölelő karjaiba: a visszatérésben/visszafogadásban a legújabb kutatások szerint döntő szerepet játszott Pándi Pál. Nem tudjuk pontosan mikortól, Király István és Pándi hosszabb beszélgetéseket folytattak Lukáccsal, a reálisan létezett szocializmusról kialakított nézeteiről. Egy 1967. július 7-én Aczél Györgyhez írott levélben Pándi ezt írja:

Lukács György élesen elhatárolta magát a kapitalista viszonyoktól és kultúrától, mondván a legrosszabb szocialista kultúra is jobb, mint a kapitalista kultúra. Ez az aforisztikus megfogalmazás pontosan jelzi hűségét a szocializmushoz – minden közvetlen vagy közvetett kritikai nézete vagy sérelme ellenére is. (Pándi 2022. 361.)

Majd a levél a saját érdekre apellálással zárul: „Meggyőződésem, hogy emelné az MSZMP hazai és nemzetközi tekintélyét, ha a Lukács-kérdésnek ezt a szakaszt konstruktív módon lezárná.” (Pándi 2022. 363.) És villámgyorsan le is zárta: ez év augusztus 15-én Lukácsot vissza is vették a pártba (uo, 320. lábjegyzet). Majd ez év karácsonyára egy hatalmas interjú jelenik meg vele a *Népszabadság*-ban, a kérdezők Rényi Péter és Pándi Pál voltak. (Senki nem említi, de biztosra vehető, hogy Pándi is ott volt a gyászmenetben.) A budapesti zsargonban ekkor az terjedt el, hogy Lukácsot „visszazárták” a pártba. („A párt már túl van a hatvanas évek első felének álláspontján, amely Lukácsban a mindig is gyanús, 1956-ban besározódott embert látja, aki becsapja a pártot, nehézségeket okoz. Már az »integráljunk mindenkit, különösen a tekintélyeket« politikája érvényesül.” [Pető 1997.]) Dalos György egyvalamit biztosan sugall: Lukács szuverén gondolkodásával szemben a párt és annak vezetősége sohasem érezhette magát biztonságban. Ez a biztonság a pártnak csak Lukács halálával adatott meg. De akkor kinek szól a hatalomnak ez a celebrálása?

Tulajdonképpen mindkét beszámolónak elsődlegesen ez tűnt a szemébe; még senki sem tudta, és talán még csak nem is sejtette, hogy Lukács „államosításának” lesz ára. Azt hiszem, most már ki is mondhatjuk: a temetés celebrálásának egyetlen szimbolikus üzenete a tanítványok kizárása volt, azoknak a kizárása, akik Lukácshoz a legközelebb álltak. 1983-ban már Eörsi István is ezt írta: „Új Lukács-tanítványokat jelöltek ki, többnyire olyanokat, akikkel Ön szóba sem állt. A régieket elhallgattatták, vagy kikergették az országból. Az újak minden mocskos ügyben Önre hivatkoznak, és úgy dongják körül életművét, mint legyek [...] a húst.” (Eörsi 1989. 21.) Lehetett ebből sejteni valamit? Aligha hiszem. De Vajda könyvében mégis van egy passzus, ami meggondolkodtat: „[Lukács] halálakor észrevettem, hogy Feri nem csak gyászolja az öreget: retteg is e halál bennünket érintő következményeitől. *Alapjában véve joggal.*” (Vajda

2017. 137, kiemelés tőlem – W. J.) Az utolsó mondat már inkább visszatekin-tő perspektívában fogalmazódik meg. Talán Fehér érezte egyedül: az iskola az apátlanná válással együtt védtelenné is válik.²

III. A SZOCIALIZMUS KRITIKAI ELMÉLETÉNEK LEHETSÉGES PARADIGMÁJA

Ha volt a temetésnek valamilyen katartikus hatása, akkor az kettős lehetett: 1) A Budapesti Iskolát – mint Lukács örökségét – mindenképpen életben kell tartani, ezt képviselte a Fehér–Heller házaspár, és egy kicsit mérsékeltebb formában Márkus György is. Ezzel szemben csak Vajdának voltak sokáig ki nem mondott ellenérzései. „Még most is erőszakot kell tennem magamon, hogy kimondjam: *meg akartam szabadulni tőlük*. Úgy éreztem ez a feltétele annak, hogy végre ön-magam legyek. Mondom most, holott akkor csak össze-vissza halandzsáztam.” (Vajda 2017. 161, kiemelés tőlem – W. J.) Egyetlen elhajlás is elég ahhoz, hogy ez a terv ne válhasson valóra. 2) A második lehetséges következtetés: folytatni kell a megkezdett munkát/munkákat; igaz, ezek a munkák már nem a lukácsi projekt keretei között mozognak, már csak nagyon nehezen lehetne rájuk azt mondani, hogy ezek is a marxizmus reneszánszát akarták megvalósítani. Ellen-kezőleg: Lukács államosítása (amely a temetésben érte el a maga ceremóniális csúcspontját) egyfajta elijesztésként szolgált: és az elmélet kritikai töltésének radikalizálódásához vezetett. Lukács életének legutolsó időszakában és a halála után következő hónapokban körvonalazódik valami, amit talán a *szocializmus kritikai társadalomelméletének* nevezhetünk – a Frankfurti Iskola programjának mintájára.

De itt egy kicsit óvatosabbnak kell lennünk. Az ebben az időben született leghíresebb munkában, az *Anti-Tők*ben (az alábbiakban még lesz róla szó) szigorúan véve nincsenek arra utaló jelek, hogy a szerzők a „kritikai elmélet” megjelölést a saját programjukra is vonatkoztatnák.

A kritikai elmélet általános fogalmát a Frankfurti Iskola vezette be a harmincas években. [...] Ez két fontos vonatkozásban is előrelépést jelentett a húszas évek marxizmusához képest. Egyrészt jelentős mértékben sikerült kiküszöbölni a húszas évek marxizmusában fellelhető maradványokat. [...] Másrészt a Frankfurti Iskola komoly kísérletet tett arra, hogy fenntartsa a tudományos megismerés objektivitás-igényét, anélkül, hogy lemondana a praxisfilozófia alapelvéről. (Bence – Kis – Márkus 1992. 434.)

² Egy pár sorral korábban Vajda is azon medítál, hogy Lukács mennyiben volt számára pótapá: „Lehet, hogy mégis pótapám volt? S ahogy apámtól nem kérdeztem semmit [...], úgy az öregtől sem. Valahogy elfogadtam a kommunizmushoz való viszonyát.” (Vajda 2017. 137.)

Az *Anti-Tőke* viszont a politikai gazdaságtan bírálatának bírálatát akarja nyújtani; így nem lesz világos, hogy a kritikai elmélet is valami ilyesmit tett-e, vagy pedig a marxi koncepció meghosszabbítása-e. És szintén nem mutatja a kapcsolódás nyomait Fehér Ferenc és Heller Ágnes egy 1994-es tanulmánya sem: „Mit jelent itt az új »kritikaelmélet iránti szükséglet«? A »régik« kritikaelmélet – amint a húszas és a harmincas években felbukkant – egy feladatot tűzött ki maga elé: a modernitás kritikáját.” (Fehér – Heller 1994. 88.) És ennek három komponense van: (1) a társadalomkritika és a kultúrákritika összekapcsolása, (2) a modernitást kitüntetett hely illeti meg, így rendre csatlakozik valamilyen nagy elbeszéléshez, (3) a modernitás bizonyos jelenségeinek elutasítása a modernitás mércéi alapján (uo). Ezt a programot tekintve a hetvenes években (mindenekelőtt Habermasnál és Apelnél) bekövetkezett egy hanyatlás: a kritikai elmélet egyszerű normatív teóriává alakult át (elveszítve a praxisfilozófiai konnotációkat). Így a kapcsolódás nem különösebben vonzó.

De mégis szeretném azt állítani, hogy nagyjából a hetvenes években a Budapesti Iskola keretei között három olyan mű is született, amelyek a reálisan létező szocializmus kritikai elméletének paradigmáját képviselik. Ezek a művek a következők: Heller Ágnes *Marx szükségletelmélete* című könyve,³ amely a szerzőnek Olaszországban és Németországban nagy népszerűséget hozott. Aztán 1970 és 1972 között született Márkus György és két fiatal tanítványának (Bence György és Kis János) közös munkájaként a *Hogyan lehetséges kritikai gazdaságtan?*, amelyet általában csak *Anti-Tőkének* neveznek. Végül a hetvenes évek közepén, illetve második felében születtek Vajda Mihály azon esszéi, amelyek a *Marx után szabadon, avagy miért nem vagyok már marxista?* című kis kötetben szerepelnek (Vajda 1990). E művek közös kiindulópontja, hogy már nem az igazi marxi koncepció valamelyik ágát vagy fejezetét szeretnék kidolgozni (ami a marxizmus reneszánszát jellemezte), hanem a reálisan létező szocializmus valóságát próbálták alávetni bírálatnak. És ennek kiindulópontja, hogy a marxizmus (leegyszerűsített, dogmatizált és sokszor eltorzított formája) bizony *beépült* a szocialista valóság alakításába. Ezért a feladat nem valamiféle Marx-transzformáció, hanem a marxizmus kritikája. Ebben a tekintetben a három mű egy radikalizálódási sorba állítható. Heller Ágnes a marxi termelési paradigma mögé próbál visszamenni, egy olyan fogalom segítségével, amely Marxnál ugyan előfordul, de nem kapott kitüntetett jelentőséget: ez a „szükséglet” fogalma. Heller maga írja erről a könyvről: „Ebben az új könyvben kínáltam egy alternatívát. Marx igazi paradigmája nem a termelés, hanem a szükségletek paradigmája volt. Továbbá: Marx az érdeket, az osztályérdeket beleértve, az emberi szükségletek

³ Magyarul először a *Híd* című újvidéki folyóirat közölte folytatásokban, 1981-1982-ben, majd valamikor megjelent egy kvázi-szamizdat kiadása, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Társadalomelméleti Kollégiumának gondozásában, végül egy rövidített változata megjelent a Fehér Ferencsel közösen jegyzett könyvben, amelynek címe: *Marx és a modernitás* (Fehér – Heller 2002).

elidegenedésének tulajdonította.” (Heller 2009. 98.) Márkus György és tanítványai *A tőke* egy szerkezeti problémája felé fordultak: hogy tudta Marx a szigorúan gazdaságelméleti elemzésekhez hozzákötni (vagy belőlük kibontani) a kommunizmus perspektíváját? A használati érték fogalmát középpontba állítva azt állítják, hogy ez csak egy körkörös érveléssel sikerült. De ők támaszkodnak a leginkább a forgalomban lévő politikai gazdaságtan tananyagokra. „Feltételezzük, hogy az olvasó járatos az irodalomban, legalábbis azon a szinten, ahogy ez az újabb politikai gazdaságtan kézikönyvek anyagának elsajátítása alapján elvárható.” (Bence–Kis–Márkus 1992. 7.) (És nem kellett aggódniuk, politikai gazdaságtant mindenki tanult, aki Magyarországon egyetemre járt, de már a közgazdasági és a kereskedelmi szakközépiskolákban is volt ilyen tantárgy.) Vajda Mihály egy bizonyos ünnepélyességgel kimondja e koncepciók tanulságait: a kapitalizmus meghaladására vonatkozó marxi elmélet eleve problematikus, de nem valamilyen érvelés miatt, hanem elég a realitásra hivatkozni: „Sokszor mondtam [...], hogy a polgári társadalom [értsd: a kapitalizmus] transzcendálhatatlan. [...] A transzcendálhatatlanság korunk *gyakorlati ténye*.” (Vajda 2015. 461, kiemelés tőlem – W. J.) De aztán mégiscsak kapunk egy indoklást: mindazok a tömegmozgalmak, amelyek megpróbálták kiküszöbölni a kapitalizmus „embertelen vonásait”, igazából annak „pozitív vívmányait” számolták fel (uo). Ez volt a kelet-közép-európai reálisan létezett szocializmus sajátossága.

IV. A LUKÁCS-TANÍTVÁNYOK SZÁMŰZÉSE

A hatalom képviselői – és mindenekelőtt Aczél György – nagy valószínűséggel egészen más érzésekkel távoztak a temetésről. A legközelebbi tanítványoknak a temetésen való marginalizálása jó ötletet szolgáltatathatott a következő évek kultúrpolitikájához. És már amúgy is volt két ügy, ami hatalmas fejtörést okozott az akkori kommunista vezetésnek.

(1) 1968 augusztusában a korčulai nyári egyetemen részt vevő öt magyar filozófus-szociológus (Márkus György, Márkus Mária, Heller Ágnes, Tordai Zádor és Sós Vilmos)⁴ aláírta a Varsói Szerződés országainak a Prágába való bevonulása elleni tiltakozást. És ezen kívül még az AFP francia hírügynökségnek egy nyilatkozatot is adtak, amelyben leszögezték, hogy a katonai erőszakhoz folyamodás veszélyezteti a „szocializmus fejlődését” és a „marxi elmélet megújódását” (lásd Révész 1997. 167). Heller Ágnes erről így emlékezett meg:

⁴ A hatodik, Tőkei Ferenc, hirtelen eltűnt.

Arra a következtetésre jutottunk, hogy ez [mármint az általános tiltakozás] nem elég. Itt nem a Szovjetunió egyedül avatkozott be, hanem Magyarország is. Mint magyaroknak, kötelességünk külön is tiltakozni. Valahogy úgy gondoltuk, hogy ez morális feladat, s hogy ezzel megmentjük a mundér becsületét. (Heller 1997.)

Így jutottak el az AFP francia hírügynökséghez, amely a szöveget le is adta. „Én pedig a szövegünket a tömeg előtt fel is olvastam. Nagy volt az ováció, Ernst Bloch megcsókolt. Szentimentális jelenet volt.” (Uo.) Hazaérkezés után⁵ az aláírók közül a párttagokat azonnal kizárták a pártból (a Márkus-házaspárt és Sós Vilmost), de Aczél György mindenkit külön-külön be is hívatott a pártközpontba. Azzal hitegette az aláírókat, hogy vonják vissza az aláírásukat, és nem lesz semmi baj. A tárgyalási ajánlata és a tárgyalási stratégiája nem vezetett sikerre. Révész Sándor írja:

Lukács köre, tanítványai [...] (miként maga Lukács is) más mentalitással kommunikáltak Aczéllal (ha kommunikáltak egyáltalán), mint amit Aczél megszokott és begyakorolt. Ők valóban tárgyalni próbáltak, nem engedték informalizálni, szubjektivizálni, paternalizálni a beszélgetést. Nem szólaltak meg és nem írtak levelet azon a hangon, amit Aczél „emberi hangnak” nevezett, s ami valójában a paternalizmus lazább, bensőségesebb és feudálisabb hangneme volt. (Révész 1997. 168.)

(2) Lukácsnak a pártba való visszavétele komoly zavart keltett a pártapparátus és az egyszerű párttagok körében. Révész Sándor írja:

Lukács visszavétele után azonnal elkezdődött Lukács visszafogása. A tudományos, közoktatási és kulturális osztály már 1968 tavaszán az agit-prop. bizottság elé vitte a Lukács visszavételének hatásáról szóló előterjesztését. Ebben megállapítják, hogy Lukács visszavétele zavart okozott az „ideológiai közvéleményben” és a pártoktatásban. Ezért mihamarabb le kell szögezni, hogy nincs szó az előző évek Lukácsot bíráló dokumentumainak visszavonásáról, a párt önkritikájáról. (Révész 1997. 160.)

A pártba való visszavétel valóban potenciális feszültségek forrása volt: addig létezett egy világos választóvonal az egyetemi és a pártoktatásban tanított dogmatikus marxizmus és a filozófia alkotó művelése között. A pártoktatásban dolgozó tanárok most joggal érezték zavarban magukat: akkor nekik is olvasni és írni kellene?⁶ Aczél ezzel a kihívással sokat vívódott, már 1968-ban az említett ünne-

⁵ Vajda Mihály írja a Keleti pályaudvaron való megérkezésről: „Vártuk a Keletiben a Korčuláról érkezőket, Feri, Judit meg én. Kimentünk minden vonathoz, bár azt is el tudtuk képzelni, hogy [már] a határon letartóztatják őket.” De aztán: „1968-tól 1972-ig érthetetlen módon békén hagytak bennünket.” (Vajda 2017. 154–155.)

⁶ Lásd ehhez a Kerékgyártó István: *A rendszerváltó* című regényében szereplő számos adalékot (Kerékgyártó 2017).

pi interjúról mondja: „Véleményünk szerint kívánatos és elkerülhetetlen a polemikus jelleg, az eszmecsere Lukács elvtárssal. Magam is ehhez az interjúhoz kapcsolódnék, amely helyesen jelezte a fenntartásokat.” (Aczél 1987. 13.) Úgy érti, hogy az interjú készítői jelezték az eltérő véleményüket. Aztán 1985-ben megszervezte/megszerveztette Lukács századik születésnapjára a nagy nemzetközi konferenciát. Ezen Aczél köszöntötte a résztvevőket, olyan szavakkal, amelyek még mindig Lukácsnak a pártba való visszavételét akarták igazolni:

„Útja Marxhoz” nem volt nyílegyenes, és még kevésbé könnyű. De eljutott Marxhoz, Leninhez, és ez sorsdöntő volt számára. Ahogy szó szerint ő mondja: „Kommunistává fejlődésem életem kétségtelenül legnagyobb fordulata...” Fordulat, amelyet újabban – a lényegre tekintve – nem követtek. Kommunista mivoltán belül zajlott gondolatainak alakulása haláláig. (Aczél 1987. 23. [Vajon ki írhatta ezt a beszédet?])

És majdnem-majdnem hozzáfűzi: *ezt* tessék tudomásul venni. Egy konferencia nyitánya, amely le is zárja a konferenciát.

A Lukács-tanítványok kirekesztése (1973), majd száműzése (1977) ezt a két problémát egy csapásra oldotta meg: a körüli aláírás enyhén késleltetett megbosszulása összekapcsolódott a pártoktatásban dolgozók megnyugtatóásával. Az alkotó marxizmus integrálására csak egy halott gondolkodó esetében kerülhet sor, a pártoktatásban dolgozók tudomására kellett hozni: Lukács tanítványai már nem léphetnek be a marxista kánonba. De Aczél egy talán még mélyebb kihívással szembesült, amelyet tudatosan még nem is ismert fel: meg kell akadályozni a *szocializmus kritikai társadalomelméletének* megalkotást. Ez valóban gyilkos csapást mért (volna) a szocializmusra; amit persze már teljesen megakadályozni nem sikerült.

Aczél egyetlen érzéssel távozatott a temetésről: eljött az ideje a Lukács-tanítványokkal való leszámolásnak. Ezzel egy példátlan pusztítást hajtott végre a magyar kulturális és filozófiai életben.⁷ „1989 júniusában egy pécsi vitaesten feltették Aczélnek a kérdést: »felelősnek érzi magát a Lukács-iskola kizsorításáért?« »Igen.« »Van-e lelkiismeret-furdalása a kulturális életben elkövetett hibákért?« »Igen.«” (Révész 1997. 200, az eredeti forrás: *Dunántúli Napló*, 1989. június 17.) 1988 májusában már nem választják be a Politikai Bizottságba, a karierek vége.⁸ „A gyilkosokat mindig megölik” – szerette mondogatni Heller Ágnes. És szintén ő mondja egy kései interjújában:

⁷ Ezt máshol már megírtam (vö. Weiss 2010).

⁸ „Eljön az utolsó tavasz, az összeomlás előtti / utolsó nyár is, de az ítélet újra elmarad.” (Csoóri 1989. 86.) Emlékezzünk: Lukács ezzel a címmel írt recenziót Déry könyvéről: *Ítélet van*. Ezt összekötve Csoóri Sándor versével, azt mondhatjuk, hogy az ítélet *most* (most az egyszer) nem maradt el, de ez nem tudta egy, két vagy száz csapásra sem felszámolni a végbe vitt pusztítást.

Én azért vándoroltam ki, mert Aczél György kiűzött ebből az országból. Ez nem is kérdéses. Ő volt akkor a kulturális, mindenható úristen, amikor az állásunkból kivetettek, az egész Budapesti Iskola ellen párthatározatot fogalmaztak meg, és el kellett hagynunk Magyarországot, mert nem volt munkahelyünk. Aczél György ebben főszerepet játszott. (Varga [szerk.] 2013. 256.)

V. KÖVETKEZMÉNYEK

Radnóti Sándor 1986-ban recenziót írt Eörsi István *Az utolsó szó jogán* című könyvéről (Eörsi 1985), amelyről azt mondja, hogy ez volt a Lukács-centenárium egyetlen érdemleges eseménye. „*Egyrészt* – mint Eörsi írja – »a tanítványok rohamosan növekvő tábora ellepi Lukácsot, mint legyek a húst«. Államosítása, hivatalosítása, áramvonalasítása folyik. *Másrészt* s persze az előző folyamattól nem függetlenül, Lukács ma nincs divatban. »Döglött kutya«.” (Radnóti 1992. 397.) Lukácsnak valóban mérhetetlenül sokat ártott a rendszerhez való hozzáillesztése. (Révész Sándor azt is leírja, hogy a pártba való visszavétel után Aczél azonnal intézkedett, hogy néhány Lukácssal kapcsolatos publikáció, kritika, recenzió ne jelenjen meg: a *Magyar Filozófiai Szemlében*, a *Kortársban* és a *Kritikában* [Révész 1997. 161].) Ma az egyetemi oktatásban Lukács nagyjából „döglött kutya”, de a fiatalok érdeklődésében nagyon erőteljesen jelen van. De mivel az idősebb generációk nem végezték el a maguk műltfeldolgozó feladatát, létrejött egy naiv érdeklődés, ami nagyjából azt is lehetetlenné teszi, hogy a Lukács-kör Lukácson túlmutató koncepciójához valamiféle utat találjunk. És így a szocializmus már-már kidolgozott *kritikai társadalomelméletének* specifikumát sem lehet érteni.

IRODALOM

- Aczél György 1987. *Előtársunk, Lukács György*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Bence György – Kis János – Márkus György 1992. *Hogyan lehetséges kritikai gazdaságtan?* Budapest, T-Twins Kiadó – Lukács Archívum.
- Csoóri Sándor 1989. Jólát. In Alföldy Jenő (szerk.) *Szép versek* 88. Budapest, Magvető Kiadó. 86–87.
- Dalos György 1995. *A kulcsfigura*. Budapest, Ab Ovo.
- Eörsi István 1985. *Az utolsó szó jogán*. Budapest, AB Független Kiadó.
- Eörsi István 1989. *Az interjú*. Budapest, Lap- és Könyvkiadó Kft.
- Eörsi István 1992. Halottak napján. *Beszélő*. 15. *Beszélő összkiadás*. Budapest, AB-Beszélő Kiadó. 281–284.
- Fehér Ferenc – Heller Ágnes 1994. 1989 uralkodó eszméi. *Világosság*. 35/5-6. 72–93.
- Fehér Ferenc – Heller Ágnes 2002. *Marx és a modernitás*. Budapest, Argumentum Kiadó – Lukács Archívum.
- Hegedűs B. András – Rainer M. János (szerk.) é. n. *A Petőfi-kör vitái II. A filozófusvita*. Budapest, Kelenföld Kiadó – ELTE.

- Heller Ágnes 1997. 1968. <http://beszelo.c3.hu/97/11/13.htm>
- Heller Ágnes 2009. *Filozófiám története*. Budapest, Múlt és Jövő Kiadó.
- Kerékyártó István 2017. *A rendszerváltó*. Budapest, Kalligram Kiadó.
- Lukács György é. n. *Van ítélet. Töredékes üdvözlés Déry Tibor 75. születésnapja alkalmából*. Kézirat. https://real-ms.mtak.hu/21771/2/Lukacs_kez_42_406.pdf
- Pándi Pál 2022. *Teherpróba. Egy irodalomkritikus pályájának kritikus pontjai*. Budapest, Magvető Könyvkiadó.
- Pető Iván 1997. 1967. <https://www.c3.hu/scripta/beszelo/97/10/peto.htm>
- Radnóti Sándor 1992. A „leküzdhetetlen öreg hang”. *Beszélő*. 16. szám. *Beszélő Összkiadás*. Budapest, AB – Beszélő Kiadó. 397–399.
- Révész Sándor 1997. *Aczél és korunk*. Budapest, Sík Kiadó.
- Szabados Bettina 2021. *Lukácsok sokasága: Lukács György halálának ötvenedik évfordulója*. <https://abtk.hu/ismerettar/evfordulok/1846-lukacsok-sokasaga-lukacs-gyorgy-halalanak-50-evforduloja>. Június 4.
- Vajda Mihály 1990. *Marx után szabadon, avagy miért nem vagyok már marxista?* Budapest, Gondolat.
- Vajda Mihály 2015. *Utam Marxtól*. Budapest – Pozsony, Kalligram Kiadó.
- Vajda Mihály 2017. *Szög a zsákból*. Budapest, Magvető Könyvkiadó.
- Varga Ágota (szerk.) 2013. *Aczél-történetek. Beszélgetések tiltott, túrt és támogatott kortársakkal Aczél Györgyről és a Kádár-korszakról*. Budapest, Alexandra Kiadó.
- Weiss János 2010. A filozófusper és következményei. Történeti-filozófiai rekonstrukció. *For-dulat*. 4. 168–183.